

Filosofie en het kwaad, van Leibniz tot Levinas

Met name sinds 11 september 2001 staat het thema 'het kwaad' onverminderd in de publieke belangstelling. In de filosofie daarentegen speelt ditzelfde thema al 2500 jaar een prominente rol. In het tweede deel van deze serie (deel 1 vond afgelopen voorjaar plaats) wordt nagegaan welke opvattingen over het kwaad in de filosofie vanaf de tijd van de Verlichting tot en met de twintigste eeuw een rol gespeeld hebben, en wat er vandaag de dag nog van deze opvattingen valt te leren.

Maandag 10 oktober 2005

Schiep God werkelijk de best mogelijke wereld?

Leibniz oplossing van het logische probleem van het kwaad

Dr. ir. Rob Wiche, Studium Generale, Universiteit Leiden.

Als God zowel almachtig en volkomen goed is, wie is er dan uiteindelijk verantwoordelijk voor het bestaan van het kwaad in de wereld? Als God daarvoor verantwoordelijk is, is hij immers niet volkomen goed en als hij niet verantwoordelijk is, is hij niet almachtig. G.W. Leibniz (1646-1716) meent een oplossing gevonden te hebben voor dit logische probleem hoe Gods goedheid en almacht verzoend kunnen worden met het bestaan van het kwaad in de wereld. Zijn oplossing bestaat uit twee gedeelten. Ten eerste erkent hij dat het universum niet perfect is, maar voegt hij daaraan toe dat deze onvolmaaktheid logisch noodzakelijk is en derhalve niet aan God verweten kan worden. God is namelijk zelf het enige volmaakte wezen; het door hem geschapen universum is niet gelijk aan God en kan dan ook niet volkomen volmaakt zijn. Ten tweede stelt hij dat, hoewel niet volmaakt, de geschapen wereld in ieder geval de best mogelijke wereld is. God verwijten dat hij de wereld geschapen heeft zoals hij gedaan heeft, zou in de ogen van Leibniz neerkomen op zeggen dat hij beter niets had kunnen scheppen. In hoeverre voldoet Leibniz' oplossing?

Maandag 17 oktober

Mensenwerk en moraal: David Hume en het kwaad

Dr. Bruno Verbeek, filosofie, Universiteit Leiden.

David Hume (1711-1776) is de meest bekende filosoof uit het tijdperk van de Schotse Verlichting. Zijn meest bekende werk is *A Treatise of Human Nature* (1739-1740) dat Hume al voor zijn dertigste (!) publiceerde. Het was bij verschijnen geen succes. Hume zelf zegt 'it fell dead-born from the press'. Echter het wordt nu alom als zijn *magnum opus* gezien. De *Treatise* heeft talloze filosofen en wetenschappers bewust en onbewust beïnvloed. Niet in het minst zijn tijdgenoot en bewonderaar Adam Smith, de grondlegger van de moderne economie. Hume wijst alle vormen van geopenbaarde religie af en is sceptisch over de rol van de Rede bij het ontdekken van goed en kwaad is. Moraal, zo stelt hij, is uiteindelijk mensenwerk. Het is het resultaat van enerzijds onze emoties en anderzijds subtiele conventies die het samenleven met anderen beheersen. In deze lezing zal een inleiding gegeven worden in Hume's opvatting over moraal en wat daaruit volgt voor de vraag naar het kwaad.

Maandag 24 oktober

Weg met de vooruitgang! Rousseau en het kwaad

Prof. dr. Paul Cliteur, rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden.

J.J. Rousseau is van grote betekenis voor de ontwikkeling van de westerse cultuur. Hij was een prominent criticus van het verlichtingsdenken. Hij geloofde in een terugkeer naar de "natuur" en was daarmee een voorloper van moderne hippies, anti-globalisten, milieuactivisten en multiculturalisten. In deze lezing probeert Paul Cliteur de vele aspecten van Rousseau's denken te belichten in relatie tot "het kwaad".

Maandag 31 oktober

Nog niet geen duivels en nog lang geen engelen:

Kant over de diepgewortelde, aangeboren hang naar het kwade in de mens

Prof. dr. Pauline Kleingeld, wijsbegeerte, Universiteit Leiden.

Er wordt ten onrechte soms laatdunkend gedaan over het zogenaamd 'naïeve' optimisme van de Verlichting. Op Immanuel Kant (1724-1804) is dit etiket in elk geval niet van toepassing. Kant, bekend door zijn drie Kritieken en zijn invloedrijke essay over de Verlichting, stelt dat de mens een diepgewortelde, aangeboren hang naar het kwade heeft, en dat de schuld voor het kwaad geheel bij de mens ligt. Zijn visie lijkt pessimistisch, deprimerend zelfs -- maar Kant zelf geeft een ethische duiding aan het kwade, en zijn mensvisie is uiteindelijk zelfs in een bepaald opzicht optimistisch te noemen. Maar het is een optimisme met pijn in het hart. Deze lezing gaat nader in op Kants visie op het kwaad. Ook wordt de belangrijke actuele betekenis van Kants visie op het menselijk handelen besproken.

Maandag 7 november

Hegel en het kwaad: over de aporieën van het moreel subjectivisme

Dr. B. Labuschagne, rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden.

Één van de meest verguisde en verkeerd begrepen filosofen (er is overigens een oorzakelijk verband hiertussen) is wel de Duitse filosoof G.W.F. Hegel. Sommigen hebben hem zelfs met het kwaad *zelf* geïdentificeerd. Wat daar ook van zij, interessanter is het om te ontdekken wat Hegel zelf, de belangrijkste vertegenwoordiger van het Duitse filosofisch idealisme, over het kwaad te melden had. Over het kwaad spreekt Hegel uitgebreid en systematisch in zijn *Grundlinien der Philosophie des Rechts* van 1821 en zijn *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* van 1830 (derde editie). Wat blijkt, is dat het kwaad precies dáár tevoorschijn komt, waar het morele subject volledig op zichzelf is aangewezen om goed en kwaad van elkaar te onderscheiden. Wanneer het helemaal aan het individuele geweten zou worden overgelaten om goed en kwaad vast te stellen, dan kan het kwaad zich als goed voordoen. In een indrukwekkende analyse van de fasen waarin dit kwade geweten zich kan manifesteren, laat Hegel zien hoe een puur subjectief gedefinieerde moraliteit uiteindelijk op niets uitloopt. Zonder een reële, vóórgegeven inhoud, is het geweten gedoemd in zichzelf te imploderen. Met verve laat Hegel vervolgens zien waar deze inhoud van het geweten uiteindelijk wél in ontdekt kan worden. Het blijkt te maken te hebben met wat Hegel 'Zedelijkheid' noemt: een levende traditie waarin een redelijke vrijheidsverwerkelijking plaats vindt.

Maandag 14 november

Kierkegaard: angst en vertwijfeling als wortel van het kwaad

Dr. Timo Slootweg, rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden.

De waarheid is gelegen in de subjectiviteit van de enkeling; in zijn eenzame, ogenblikkelijke en ondoorgrondelijke beslissing voor het goede en tegen slechte. Zonde is eerst en vooral: voor God, uit angst en vertwijfeling, *niet jezelf te willen zijn*; jezelf (daarentegen) te verstoppert in de maatschappelijke en kerkelijke conventies van de doorsnee mens; jezelf te verliezen in een algemene, onpersoonlijke filosofie over de ordening van het Zijn. Zonde is niet jezelf te willen zijn door je verantwoordelijkheid te ontlopen en je (heel veilig) te beperken tot de Werken der wet, waarvoor de verbijsterende en absurde liefdesdaden van het Evangelie niet meer ten voorbeeld strekken. Vooral het rationalisme en het dialectisch-systematische denken zijn pogingen om de eeuwigheid op een koopje te krijgen en de existentiële sprong van het geloof uit de weg te gaan. Maar op die manier zal geen mens ooit zalig worden!

Maandag 21 november

Meester van de argwaan. Nietzsche en het kwaad
Dr. Gerard Visser, filosofie, Universiteit Leiden.

Bestaat er zoiets als 'het kwaad'? Volgens Friedrich Nietzsche (1844-1900) niet. Hij beschouwt goed en kwaad slechts als interpretaties van mensen. Mensen zijn niet in staat een situatie objectief te beoordelen: ze zien van alles vanuit hun eigen optiek. Zodra het perspectief wisselt, kan het goede in kwaad daglicht komen te staan en andersom.

Maandag 5 december

De romantische ondergang: Het kwaad en Heideggers Dasein
Prof. dr.mr. Afshin Ellian, rechtsgeleerdheid, Universiteit Leiden.

In het meesterwerk van Martin Heidegger *Sein und Zeit* ontbreekt een analyse van het kwaad. Dood, zorg, angst en vrees zijn begrippen die wel aan Heideggers fenomenologie worden ontleend, maar de christelijke vraag naar het kwaad wordt daar zelfs niet gesteld. Is het kwaad ook een fenomenologisch vraagstuk? Op 20 juli 1945 schrijft Heidegger aan Rudolf Stadelmann de merkwaardige en gedenkwaardige woorden: “Alles en iedereen denkt nu de ondergang. Wij Duitsers kunnen niet ten onder gaan, omdat we helemaal nog niet zijn opgegaan en eerst nog door de nacht heen moeten.” Is de Griekse bios theoreticus, Martin Heidegger, überhaupt in staat het kwaad te begrijpen?

Maandag 12 december

Hannah Arendts gevecht met Lucifer, of: in hoeverre het kwaad banaal kan zijn
Dr. Joke Hermsen, filosofe en schrijfster.

De kern van deze lezing vormt de volgende sleutelpassage over het kwaad uit Hannah Arendts boek *Thinking* uit 1971:

“In mijn verslag van het Eichmannproces gewaagde ik van ‘de banaliteit van het kwaad’. Ik was me ervan bewust dat deze indruiste tegen onze klassieke notie van het kwaad, dat, zoals we hebben geleerd, iets demonisch zou zijn. Het wordt traditioneel belichaamd door Satan, een ‘bliksemende val uit de hemel’ of door Lucifer, ‘de gevallen engel’.

Datgene waarmee ik tijdens het proces werd geconfronteerd was echter totaal anders. Ik werd getroffen door een klaarblijkelijke oppervlakkigheid van de dader, die het onmogelijk maakte om de onbetwistbare slechtheid van zijn daden tot een dieper niveau van oorzaken of drijfveren te herleiden. De daden waren monstrueus, maar de dader was heel gewoon, heel alledaags en niet demonisch of monsterachtig. Het enige wat opviel was iets puur negatiefs; geen stompzinnigheid, maar gedachteloosheid.”

Als er al een les uit Arendts verslag van het Eichmannproces geleerd kan worden, dan is het dat apocalyptische betogen over oorlogsmisdadigers of terroristen, een genre dat hedentendage met name in Amerika weer sterk aan populariteit wint, misschien aan onze gevoelens van angst en bedreiging appelleren, maar dat ze ons inzicht in het ontstaan van geweld niet vergroten, maar versluieren. Wie ‘het kwaad’ als een mythisch-demonisch fenomeen neerzet, heeft geen oog voor de microfysica van terreur en geweld, dat met name om zich heen grijpt als mensen zich bedreigd voelen, als de sociaal-economische omstandigheden verslechteren en als er politici aan het bewind komen die alleen nog angst prediken en te weinig oog hebben voor de pluriformiteit van de verschillende bevolkingsgroepen.

Maandag 19 december*Emmanuel Levinas: het kwaad als exces*

Dr. Ruud Welten, filosofie, Katholieke Theologische Universiteit Utrecht.

Tot nu toe hebben filosofen niets anders gedaan dan het aandragen van rationele verklaringen voor het kwaad. Het kwaad wordt door de filosofie weggemoffeld. De Fransjoodse filosoof Emmanuel Levinas presenteert geen keurige afgemeten filosofie van het kwaad. Het kwaad is nu juist precies een ervaring die de gehele filosofische rationaliteit aan het wankelen brengt, totdat ze openbarst. Dit is een ervaring van een exces, van datgene dat alles te buiten gaat en ook niet meer geïntegreerd kan worden in het denken, zelfs niet in de zin van het leven zelf. Het kwaad is dan ook geen 'concept', maar een ervaring die alle ervaringen te buiten gaat. Toch is er ook een diepere betekenis van het kwaad: het doet mij verlangen naar het goede. Levinas reageert met zijn 'niet-filosofie' van het kwaad op de Franse theoloog Philippe Nemo, die het kwaad beschrijft naar aanleiding van het Bijbelboek *Job*.

Organisatie: Studium Generale Universiteit Leiden**Periode:** maandag 10 oktober t/m maandag 19 december 2005**Tijd:** 18.45 -20.15 uur**Plaats:** Lipsiusgebouw, Cleveringaplaats 1, zaal 011**Toegang gratis, iedereen welkom!**

Studium Generale Universiteit Leiden,
Rapenburg 70, Leiden
Postbus 9500, 2300 RA Leiden
071 527 72 83/72 96
Dr. ir. Rob Wiche
E-Mail: RTP.Wiche@ics.Leidenuniv.nl
www.studiumgenerale.leidenuniv.nl

Studium Generale

Universiteit Leiden